

Олександр Маслак, к. е. н.

Наталія Маслак, к. е. н.

Сумський національний аграрний університет, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В ДРІБНОТОВАРНИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ

Oleksandr Maslak, PhD in Economics

Nataliia Maslak, PhD in Economics

Sumy National Agrarian University, Ukraine

DEVELOPMENT PROSPECTS OF ORGANIC PRODUCTS MANUFACTURE AT UKRAINIAN SMALL-SCALE HOUSEHOLDS

The possibilities of organic agricultural products manufacture in small-scale farms in Ukraine are considered in the article. It is evident now that market of organic products in Ukraine is being formed. At the same time, the domestic market is dominated by the offer of traditional products that satisfy the needs of consumers. The production and supply of organic products in the domestic market will increase. The production of organic agricultural products and food will be handled by both large enterprises and small-scale farms. In the article, we clarified the concept of "small-scale farm", analyzed the production of agricultural products in small forms of management, explored the advantages and disadvantages, opportunities and threats to organic production of Ukrainian households.

The prospects of further development of households in the production of organic products in Ukraine were considered. The forecasts showed that in future the large agrarian companies will produce products mainly for sale on foreign markets, and households and farms – for the needs of the domestic market. To form product lots of homogeneous products and organize systematic supply of organic products to the retail network or intermediary structures, small-scale producers will create service cooperatives.

Key words: organic products, organic market, small-scale farms, households.

Постановка проблеми. Сучасний аграрний ринок характеризується зростанням попиту на органічну продукцію. Підвищення попиту на якісну та безпечну аграрну продукцію виник через активне застосування синтетичних хімікатів при її виробництві, забруднення довкілля, що змушує споживачів переглядати свої пріоритети в повсякденному харчуванні.

Разом з тим, внутрішній ринок органічної продукції України наповнюється повільно. Сільськогосподарські підприємства – виробники органічної продукції зорієнтовані на експорт такої продукції. При цьому на внутрішній ринок надходить лише частина такої продукції. Більшість органічної продукції, що реалізується на внутрішньому ринку представлена дрібнотоварними виробниками. Разом з тим, в Україні є великий потенціал виробництва органічної продукції в малих формах господарювання, який й досі не реалізований. Тож виникає потреба у проведенні досліджень та визначенні стримуючих факторів впливу на розвиток українського виробництва органічної продукції в дрібнотоварних господарствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості вітчизняного та світового ринку органічної продукції досліджували такі вчені-економісти, як В. Артиш, Р. Безус, Н. Бородачева, Х. Віллер, Я. Горчаков, Д. Горшков, Т. Дудар, Т. Зайчук, Н. Зіновчук, І. Кириленко, Л. Кілчер, М. Кобець, А. Мазурова, Є. Милованов, В. Писаренко, О. Рудницька, А. Сахота, О. Скидан, М. Федоров, О. Ходаківська, А. Ходус, К. Холгер, О. Шубравська, М. Юсефі та інші. При уточненні поняття дрібнотоварного виробництва та дрібнотоварних господарств використовувалися публікації таких вчених як Демчак І., а також Беркута Т., Прокопа І. Разом з тим, незважаючи на велику

плеяду вчених та досягнуті результати досліджень, наразі залишаються невирішеними окремі проблеми, що стримують подальше наповнення ринку органічної продукції в Україні, зокрема продукцією виробленою дрібнотоварними господарствами. Виходячи з цього напрями обраного дослідження є актуальними та своєчасними.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка можливостей виробництва органічної сільськогосподарської продукції в дрібнотоварних господарствах України. Визначена мета зумовила постановку та необхідність вирішення наступних завдань: уточнити поняття дрібнотоварного господарства; провести аналіз виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами малих форм господарювання; дослідити переваги та недоліки, можливості та загрози виробництва органічної продукції домогосподарствами населення; визначити перспективи подальшого розвитку домогосподарств населення при виробництві органічної продукції в Україні.

Виклад основного матеріалу. За визначенням, приведеним у Економічній енциклопедії, під дрібнотоварним виробництвом слід розуміти виробництво товарів і послуг суб'єктами малих форм господарювання, які не використовують найманої праці, а отриманий дохід здебільшого для задоволення власних потреб. До дрібнотоварних виробників належать фермери, ремісники, власники малих підприємств у сфері послуг, роздрібною торгівлі тощо¹. Разом з тим, в сучасному сільському господарстві України представниками малих форм організації діяльності є селянські (фермерські) господарства, особисті селянські господарства та фізичні особи – підприємці. Серед них більш поширеною формою організації діяльності є особисті селянські господарства.

Демчак І. в одній із своїх праць приводить визначення особистого селянського господарства, де зазначає, що це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна такого господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму². Далі в цій праці зазначається, що під особистими селянськими господарствами слід розуміти форму дрібнотоварного виробництва громадянами сільськогосподарської продукції на присадибній та інших земельних ділянках, наданих для цих цілей, у вільний від основної роботи час для особистого (сімейного) споживання³. При цьому надлишки такої продукції реалізуються здебільшого на селянських ринках, та займають окрему частку внутрішнього ринку України поряд з традиційною продукцією.

Державна служба статистики України приводить в офіційних виданнях власне визначення цієї категорії господарюючих суб'єктів, де зокрема зазначається, що «господарства населення – це домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. Ця категорія включає домогосподарства у сільській місцевості, домогосподарства у міській місцевості, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства без створення юридичної особи»⁴.

Підтвердження цього знайшло відображення в публікаціях Прокопи І. та Беркути Т., де зокрема зазначалося, що «господарства населення як одна з категорій виробників сільськогосподарської продукції ... мають глибокі історичні корені. Їх можна вважати видозміненою формою, сучасною інтерпретацією сімейного типу господарювання в сільському господарстві, який зародився у сивій давнині (щонайменше за епохи феодалізму). Цей тип господарювання набув розвитку при ранньому капіталізмі, зберігся за колгоспно-радгоспної системи і залишився вагомим складовою сільського господарства в постсоціалістичній системі»⁵.

¹ Мочерний, С.В. та ін. (2000). Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. Київ: Видавничий центр «Академія».

² Демчак, І.М. (2014). *Соціально-економічна сутність категорії «Особисте селянське господарство»*. Економіка та управління АПК, 1, 93.

³ Демчак, І.М. (2014). *Соціально-економічна сутність категорії «Особисте селянське господарство»*. Економіка та управління АПК, 1, 93.

⁴ Рослинництво України у 2015 році (2016). *Статистичний збірник. Державна служба статистики України*. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

⁵ Прокопа, І., Беркута, Т. (2011). *Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку*. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 15.

Стан дрібнотоварного виробництва. Незважаючи на застосування в агропромисловому виробництві сучасної техніки та технологій, сільське населення, здебільшого, займається натуральним господарством та вносить значний вклад в забезпечення продовольчих потреб внутрішнього ринку. Загалом в Україні налічується близько 14,5 мільйонів домогосподарств населення, а їх частка у сільськогосподарському виробництві за підсумками 2015 року становила 44,9 відсотків¹.

Земельні ділянки мають у своєму користуванні 55% домогосподарств, зокрема у містах – 35%, в сільській місцевості – майже всі домогосподарства. Тваринництвом, птахівництвом та бджолярством займаються 31% домогосподарств, в тому числі у містах – 9%, на селі – 76 відсотків. При цьому значна частина домогосподарств мають у користуванні великі земельні ділянки. Так в сільській місцевості земельними ділянками площею до 1 га користуються більше половини домогосподарств, від 1 до 5 га – 26%, від 5-10 га – 12 відсотків. При цьому площі понад 10 га використовують 5% сільських домогосподарств. Міське населення має в користуванні менші земельні ділянки, зокрема площами до 10 соток користуються 68% міських домогосподарств, від 10 до 25 соток – 21 відсоток².

Наявність земельних ділянок дає можливість домогосподарствам населення виробляти значні обсяги сільськогосподарської продукції. За офіційною статистикою господарствами населення виробляється молоко – 75% від загального виробництва в країні, м'яса – 37%, картоплі – 98%, овочів – 86%, фруктів і ягід – 81 відсотків. До того ж виробляються значні обсяги зерна і навіть технічних культур (Таб. 1)^{3,4}.

Таблиця 1

Виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції домогосподарствами населення з 2005 по 2015 роки

Показники	2005		2010		2015		Відхилення 2015 до 2005, +/-	
	тис. т ¹	% ²	тис. т ¹	% ²	тис. т ¹	% ²	тис. т ¹	% ²
Зерно	9225	24	9492	24	13619	23	4394	-2
Соняшник	996	21	1186	18	1632	15	636	-7
Картопля	19223	99	18222	97	20383	98	1161	-1
Овочі	6514	89	7158	88	7932	86	1418	-3
Плоди і ягоди	1490	88	1460	84	1741	81	251	-7
М'ясо (жива вага)	1009	63	925	45	859	37	-150	-26
Молоко	11132	81	9032	80	7946	75	-3186	-6

Джерело: створено автором на основі даних Державної служби статистики України
¹Обсяг виробництва; ²Частка в загальному виробництві.

Виходячи з даних приведених в таблиці 1 слід зазначити, що упродовж останніх десяти років спостерігається тенденція до зменшення частки продукції виробленої домогосподарствами населення в загальних обсягах виробництва. Проте як і в попередні роки домогосподарства населення виробляють продукцію здебільшого для забезпечення власних потреб. Так потреби домогосподарств сільської місцевості в овочах та картоплі забезпечуються за рахунок власного виробництва на 97,5%, плодово-ягідній продукції – на 40,4%, яйцях – 89,7%, молоці та молокопродуктах – 54,8%, м'ясі та м'ясопродуктах – 43,1 відсоток. У свою чергу міські

¹ Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2015 році (2016). *Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України.* <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

² Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2015 році (2016). *Статистичний збірник. Державна служба статистики України.* <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

³ Рослинництво України у 2015 році (2016). *Статистичний збірник. Державна служба статистики України.* <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

⁴ Тваринництво України у 2015 році (2016). *Статистичний збірник. Державна служба статистики України.* <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (2017, травень)

домогосподарства мають менше забезпечення своїх потреб в продуктах харчування за рахунок власного виробництва. Так відповідний рівень забезпеченості коливається від 1,5% – на потреби в молоці та молочних продуктах, до 21,1% – на потреби в овочах і картоплі¹.

Разом з тим основне дрібнотоварне виробництво сільськогосподарської продукції зосереджено в домогосподарствах, що проживають на території сільських населених пунктів (сільські домогосподарства). Чисельність таких господарств в Україні за підсумками 2015 року становила 4,7 мільйонів. Загалом ці господарства обробляють землі близько 5,4 млн. га, утримують свиней – близько 2,7 млн. гол., великої рогатої худоби – 2,2 млн. гол., в тому числі корів – 1,5 млн. гол. Рівень товарності виробленої сільськими домогосподарствами у 2015 році зерна становив 38,4%, ягід – 37,4%, молока – 47,3%, яєць – 6,4 відсотків. У середньому за цей період 100 таких господарств продали великої рогатої худоби 13,03 гол., свиней – 12,29 гол., птиці – 2,21 голів².

Надлишки продукції виробленої домогосподарствами населення реалізуються на селянських ринках або через заготівельні структури переробних підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Реалізація продукції виробленої домогосподарствами населення

Продукція	Реалізація, тис. т	Частка в загальній реалізації, %
Зерно	4185,2	8,4
Олійне насіння	1110,7	7,1
Цукрові буряки	422,2	6,8
Картопля	688,1	63,8
Овочі	995,9	48,8
Плоди та ягоди	453,9	60,7
Худоба та птиця у живій вазі	326,7	14,4
Молоко	3800,7	60,0
Яйця	452,0	4,8
Вовна	2,9	1,1

Джерело: створено автором на основі даних Державної служби статистики України

Серед виробленої домогосподарствами населення найбільшу частку в загальній товарній продукції мають картопля, плодово-ягідна продукція та молоко.

Отже пропозиція внутрішнього ринку формується за рахунок традиційної продукції виробленої сільськогосподарськими та переробними підприємствами, а також натуральної продукції – домогосподарств населення. Разом з тим в Україні формується внутрішній ринок органічної продукції, який характеризується збільшенням операторів цього ринку, розширенням сертифікованих площ сільськогосподарських угідь, розширенням асортименту органічних продуктів та як наслідок зростанням обсягів споживання такої продукції. При цьому органічні продукти мають вищу якість та ціни порівняно з традиційною продукцією.

Розвиток ринку органічної продукції. Упродовж останніх років обсяги споживання органічної продукції постійно зростають. Якщо у 2010 році український ринок органічних продуктів оцінювався на рівні 2,4 млн. євро, то до 2016 року він зріс у 8,8 рази^{3,4}. Споживання органічної продукції збільшується, особливо у великих містах. Найбільшим попитом серед органічних продуктів користуються молоко та молочні продукти, м'ясо та м'ясні продукти, овочі та фрукти, соки, крупи, борошно тощо. Реалізація продукції відбувається як через мережі супермаркетів, так і

¹ Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році (2016). *Статистичний збірник. Державна служба статистики України*. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

² Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості в 2015 році (2016). *Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України*. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

³ *Органік в Україні* [Офіційний веб-сайт] (2015). <<http://organic.com.ua>> (2017, Травень, 30).

⁴ Структура обороту роздрібно торгівлі у 2015 році (2015). *Доповідь. Державна служба статистики України*. <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

через спеціалізовані магазини, що займаються продажем органічних продуктів, а також в останній час, через мережу Інтернет¹.

Формування внутрішнього ринку органічної продукції відбулося за рахунок збільшення операторів цього ринку та розширення сертифікованих площ, придатних для вирощування таких культур. За даними Федерації органічного руху в Україні у період з 2005 до 2015 років загальна чисельність органічних господарств збільшилася до 210, або майже в 3 рази. При цьому площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощуванням органічної продукції досягла у 2015 році майже 411 тис га, що більше порівняно з 2010 роком в 1,7 рази. Загалом частка українських сертифікованих органічних площ становить близько 1% загальних сільськогосподарських угідь. Це дало можливість Україні зайняти перше місце в східноєвропейському регіоні за сертифікованими площами органічної ріллі та зміцнити свої позиції у двадцятці світових країн-лідерів органічного руху².

Найбільшу частку у структурі виробництва органічної сільськогосподарської продукції мають зернові, зернобобові та олійні культури. На менших площах вирощують овочі, фрукти, зелень, виноград, баштанні культури.

З метою визначення перспектив розвитку виробництва органічної продукції в дрібнотоварних господарствах України було проведено аналіз сильних та слабких сторін, а також визначені можливості та загрози, які сформовані наразі в агропромисловому комплексі України.

На основі проаналізованих даних можна побудувати наступну SWOT-таблицю (табл. 3).

Таблиця 3

SWOT-таблиця виробництва органічної продукції в дрібнотоварних господарствах України

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<p>1. на рівні АПК України:</p> <ul style="list-style-type: none"> – сприятливі агрокліматичні умови та третина світового запасу найродючіших чорноземів; – розташування між великими ринками сходу та заходу, доступ до Північної Африки та Азії; – один з глобальних експортерів сільськогосподарської продукції (в основному зернових культур та соняшникової олії); налагоджена експортна інфраструктура та партнери; – висока частка домогосподарств у виробництві. <p>2. на рівні господарств:</p> <ul style="list-style-type: none"> – право власності на земельні ресурси; – близькість до каналів збуту; – гнучкість та оперативність реагування на вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища; – можливості виробляють нішеві культури та ексклюзивні замовлення 	<p>1. на рівні України:</p> <ul style="list-style-type: none"> – несприятливий бізнес-клімат: корупція; високе регуляторне та адміністративне навантаження; – відсутність доступного кредитування, особливо для малих сільськогосподарських виробників; – нерозвиненість інфраструктури сільської місцевості; – непередбачувана і опортуністична аграрна політика держави; відсутність рівних умов для всіх виробників і секторів; – негнучкий ринок землі; – в експорті переважає сировина; чутливість до несприятливих погодних і ринкових умов або політичних подій; не розвиненість харчової промисловості та експорту продукції з високою доданою вартістю. <p>2. на рівні господарств:</p> <ul style="list-style-type: none"> – перепони до можливостей використання новітніх технологій обробки ґрунту; – значні витрати у порівнянні із великими підприємствами; – обмежений доступ до ринків збуту; – низька кваліфікація працівників та – недостатня ефективність роботи аграрної науки, досліджень і розробок, а також системи освіти; – якість життя в сільській місцевості.

¹ Маслак, О.М. (2016). Формування ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 10. <<http://global-national.in.ua/issue-10-2016>> (2017, Травень, 30).

² *Органік в Україні* [Офіційний веб-сайт] (2015). <<http://organic.com.ua>> (2017, Травень, 30).

Можливості (О)	Загрози (Т)
<p>1. на рівні АПК України:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розвиток світового ринку; – перехід від пропозиції до попиту як головного фактору розвитку сільського господарства в світі та розповсюдження західного типу харчування; – зростання торгівлі сільськогосподарськими товарами, зокрема продуктами переробки, продуктами вищої якості та ціни; – збільшення попиту на органічну продукцію та можливості його задоволення на внутрішньому ринку; – інвестиційні можливості; – доступ до зовнішніх ринків ЄС; стимул досягнути відповідності вимогам міжнародних стандартів та трансфер технологій з ЄС. <p>2. на рівні господарств:</p> <ul style="list-style-type: none"> – виробництво нішевих культур; – вихід на зовнішні ринки збуту при створенні кооперативів та інших об'єднань; – диверсифікація виробництва; – привабливість фермерства як професії: все більше число людей у сільській місцевості готові займатись фермерством, оскільки це стає більш прибутковим. 	<p>1. на рівні України:</p> <ul style="list-style-type: none"> – нездатність деяких фермерів адаптуватися: дуже малі господарства та можливо і більші підприємства можуть мати не достатню кількість інформації та не зможуть адаптуватися до вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема щодо гігієни, санітарії та фітосанітарії; – погіршення сільськогосподарської інфраструктури; – погіршення стану навколишнього середовища; – старіння сільського населення; депопуляція сільської місцевості; відсутність кваліфікованої робочої сили для сільського господарства; – відсутність розвитку неаграрної господарської діяльності; – політична нестабільність: продовження агресії на Сході і анексія Автономної Республіки Крим; – високі ціни на енергоносії призводять до подорожчання виробництва і перевезень. <p>2. на рівні господарств:</p> <ul style="list-style-type: none"> – опір змінам: протидія змінам зацікавлених сторін, яким вигідне збереження нинішньої ситуації і які значно зацікавлені у відстрочуванні та саботуванні багатьох реформ; – реформа мислення: істотний внутрішній і зовнішній тиск на реформи; – погіршення логістики та інфраструктури.

Джерело: створено автором з використанням даних Єдиної комплексної стратегії та плану дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом Україна має значний потенціал в розвитку органічного виробництва. Наразі ринок органічної продукції в Україні перебуває на етапі становлення. При цьому на внутрішньому ринку домінує пропозиція традиційних продуктів, які задовольняють потреби споживачів. У подальшому виробництво та пропозиція органічної продукції на внутрішньому ринку збільшаться. При цьому, виробництвом органічної сільськогосподарської продукції та продовольства можуть займатися як великі підприємства так і дрібнотоварні господарства. Аграрні компанії вироблятимуть продукцію здебільшого для реалізації на зовнішніх ринках, а домогосподарства населення та фермерські господарства – для потреб внутрішнього ринку. Для формування товарних партій однорідної продукції та організації систематичних поставок органічної продукції в роздрібну мережу чи посередницьким структурам дрібнотоварні виробники мають створювати обслуговуючі кооперативи.

References:

1. Mochernyj, S.V. та in. (2000). *Ekonomichna encyklopediya* [The economic encyclopedia]. Kyiv: Vydavnychyj centr «Akademiya». [in Ukrainian]
2. Demchak, I.M. (2014). Socialno-ekonomichna sutnist kategoriyi «Osobyte selyanske gospodarstvo» [Social and economic sense of the category «Personal Agriculture »]. *Ekonomika ta upravlinnya APK* [Economic and management of APC], Vol. 1, 93. [in Ukrainian]
3. Prokopa, I., Berkuta, T. (2011) *Gospodarstva naseleण्या v suchasnomu agrarnomu vyrobnyctvi i silskomu rozvytku* [The households of population in contemporary production and rural development]. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prognuzuvannya NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
4. *Organik v Ukraini* [Official website] (2017). <<http://organic.com.ua>> (2017, Traven, 30). [in Ukrainian].
5. Maslak, O.M. (2016). *Formuvannya rynku organichnoyi silskogospodarskoyi produkciyi v Ukraini* [The formation of the market of organic agricultural products in Ukraine]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky* [The global and national problems of economy], Vol. 10. <<http://global-national.in.ua/issue-10-2016>> (2017, Traven, 30). [in Ukrainian].
6. *Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy* [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (2017, Traven, 30) [in Ukrainian].